

PROFESOROWI DR HAB. PIOTROWI ŁOSSOWSKIEMU
W 85. ROCZNICĘ URODZIN

Piętnaście lat temu, w roku 1985, profesor dr hab. Piotr Łossowski obchodził swoje 70. urodziny. Jego koledzy i przyjaciele uczcili to wydarzenie publikacją studiów *Międzymorze. Polska i kraje Europy Środkowo-Wschodniej XIX i XX wiek* (Warszawa 1995). Dziś, kiedy ukończył szczęśliwie 85 lat, mamy zaszczyt poświęcić Mu kolejny tom naszych „Studiów”, z którymi to dostojny Jubilat pozostaje związany od chwili ich założenia.

Dla nikogo zapewne nie ulega wątpliwości, że w osobie Profesora Łossowskiego widzimy nie tylko jednego z nestorów naszej historiografii, wybitnego uczonego o wielkim dorobku naukowym, lecz także osobę cieszącą się wysokim autorytetem moralnym oraz niekłamany uznaniem i szacunkiem środowiska. Przypomnijmy zatem, w dużym skrócie, drogę życiową Profesora, która wiodła Go ku dokonaniom stanowiącym trwałą wartość w polskiej nauce historycznej.

Profesor urodził się 25 lutego 1925 roku w Kaliszu, w rodzinie sędowniczej, jako syn Walerii i Stanisława Łossowskich. Rodzina ojca należała do tej licznej rzeszy Polaków, przede wszystkim inteligencji, którzy do I wojny światowej mieszkali, kształcili się i pracowali na terytorium Imperium Rosyjskiego, po wojnie zaś i odzyskaniu niepodległości, oddali swe umiejętności i doświadczenie służbie II Rzeczypospolitej.

Szkolne lata Profesora upłynęły w Kaliszu, gdzie Jego ojciec był sędzią Sądu Okręgowego. Jesienią 1938 roku, w związku z awansem ojca na stanowisko sędziego apelacyjnego, rodzina przeniosła się do Wilna, a Profesor rozpoczął naukę w znanym Gimnazjum i Liceum im. Zygmunta Augusta. W dramatycznych dniach września 1939 roku, po wkroczeniu armii sowieckiej na terytorium Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej, Łossowscy ewakuowali się na Litwę. Podczas tzw. pierwszej okupacji sowieckiej, a następnie, od 1941 roku, okupacji niemieckiej rodzina przebywała w powiatach wilkomierskim i kiejdańskim, utrzymując się głównie z pracy ogrodniczej, zmieniając kilkakrotnie miejsce zamieszkania, co w jakiejś mierze pozwoliło uniknąć aresztowania lub deportacji.

Po ponownym zajęciu krajów bałtyckich przez wojska sowieckie latem 1944 roku Profesor został zmobilizowany do Armii Polskiej i wcielony do pułku zapasowego. W wojsku pozostawał, mimo kilkakrotnie ponawianych raportów o zwolnienie, do lutego 1952 roku. Na szczęście udało Mu się tam ukończyć szkołę średnią i rozpocząć studia wyższe na Wydziale Dziennikarstwa Uniwersytetu Warszawskiego. Kontynuując je po przejściu do cywila, podjął pracę w Instytucie Polsko-Radzieckim, gdzie obciążony „niewłaściwym pochodzeniem” znalazł w okresie szczytowego stalinizmu możliwość w miarę rzetelnej pracy naukowej. Wyniesiona z domu biegła znajomość języka rosyjskiego pozwoliła Mu zająć się udziałem Rosjan w powstaniu 1863 roku. Opracowana na podstawie szerokiej kwerendy rozproszonych źródeł książka *Rosjanie, Białorusini i Ukraińcy w powstaniu styczniowym* (przy współudziale Z. Młynarskiego, Warszawa 1959) zyskała uznanie nie

tylko krajowych, lecz także – co ważne – emigracyjnych recenzentów. Miało to w tamtych niezwykle trudnych dla polskiej historiografii czasach szczególną wymowę.

Po przełomie październikowym 1956 roku Profesor przeszedł do pracy w Wojskowym Instytucie Historycznym, przedmiotem zaś Jego badań stały się m.in.: kampania 1939 roku oraz powstania wielkopolskie i śląskie. W latach 1958-1962 opublikował kilka artykułów i recenzji, głównie w „Wojskowym Przeglądzie Historycznym”, a także przygotował materiały do późniejszych publikacji popularnonaukowych: *Agresja hitlerowska na Polskę* (Warszawa 1964) oraz *Zbrojny czyn ludu Wielkopolski 1918-1919* (Warszawa 1970). Zapoczątkował też pionierskie badania nad stosunkami polsko-litewskimi, poczynając od konfliktu w latach 1918-1920. W roku 1962 praca na ten temat była gotowa, a w następnym została obroniona jako rozprawa doktorska na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego u profesora Rafała Gerbera. Dopiero parę lat później ukazała się drukiem pt. *Stosunki polsko-litewskie 1918-1920* (Warszawa 1966). Poprzedziło ją gruntowne studium *Gazeta „Aszura” i początek narodowego ruchu litewskiego (1883-1886)* opublikowana w roku 1965.

Wspomniany rok 1962 okazał się w życiu Profesora datą szczególnie ważną. Rozpoczął bowiem pracę w Instytucie Historii Polskiej Akademii Nauk, w którym dane Mu było pracować aż do emerytury – 43 lata. W tym czasie uzyskał dalsze stopnie naukowe: docenta, po habilitacji w roku 1972, profesora nadzwyczajnego w roku 1979, wreszcie zwyczajnego w roku 1988. Przez cały ten okres związany był z Zakładem Dziejów Europy XIX i XX wieku. W roku 1980 został jego kierownikiem. W latach 1977-1983 był wicedyrektorem Instytutu, a w latach 1991-1994 sprawował funkcję przewodniczącego Rady Naukowej. Kierował także Radą Naukową Stowarzyszenia Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych im. Stanisława Herbsta w Łowiczu. W roku 1992 został obrany członkiem-korespondentem szacownej Polskiej Akademii Umiejętności. Przez wiele lat kierował też niniejszymi „Studiami” jako ich redaktor, przejmując je z rąk znakomitego prof. Janusza Żarnowskiego i przekazując prof. Markowi Kazimierzowi Kamińskiemu.

Powyższe wyliczenie stopni, tytułów i stanowisk, które niewątpliwie wyznaczały poszczególne etapy naukowej drogi Profesora i Jego pozycji w środowiska historycznym należałoby uzupełnić jedną istotną uwagą. Nie stanowiły one nigdy głównego celu Profesora. Przeciwnie, wiele razy zdarzało Mu się odmawiać przyjęcia poważnych funkcji kierowniczych, np. w Wojskowym Instytucie Historycznym czy Instytucie Krajów Socjalistycznych PAN, gdzie – dodajmy – kierował jakiś czas Zakładem Dziejów Rosji i ZSRR. Nade wszystko bowiem przekładał on potrzebę twórczej, a przy tym wielokierunkowej pracy badawczej. Uniknął więc, mimo niewątpliwej preferencji dla tematyki litewskiej oraz bałtyckiej, węższej specjalizacji, stając się niebawem autorytetem w dziedzinie szeroko pojmowanej historii Polski przełomu XIX i XX wieku oraz pierwszej połowy ubiegłego stulecia.

Krótki przegląd bogatego dorobku Profesora zacznijmy od tematyki polsko-litewskiej, która była i pozostaje nadal w głównym nurcie Jego zainteresowań. Świadczy o tym wymownie długi ciąg książek, rozpraw, artykułów i recenzji przynoszących

wielostronne ujęcie tematyki pod kątem historii stosunków politycznych, kulturalnych, naukowych itd. Zainteresowanie niektórymi pozycjami bywało tak wielkie, że ich wielotysięczne nakłady znikwały dosłownie z półek. Towarzyszyły im recenzje jednomyślne w podkreślaniu wysokich naukowych walorów tych prac.

Pamiętajmy przy tym, że tematyka polsko-litewska, a więc krajów głęboko skonfliktowanych, wymagała ze strony autora szczególnej ostrożności w formułowaniu wniosków i opinii oraz stałej troski o najdalej posunięty obiektywizm. Przykładem tego może być wspomniana wcześniej praca *Stosunki polsko-litewskie 1918-1920* oraz jej wznowienie po latach: *Konflikt polsko-litewski 1918-1920* (Warszawa 1996). Profesor nie uchylał się jednak od podejmowania tematów kontrowersyjnych i bolesnych dla obu stron. Przykładem może być książka poświęcona trudnemu okresowi rządów litewskich podczas wojny na Wileńszczyźnie: *Litwa a sprawy polskie 1939-1940* (Warszawa 1982, wznowiona w roku 1985). W tym samym czasie ukazała się popularnonaukowa synteza obejmująca okres od ujawnienia się konfliktu polsko-litewskiego w XIX wieku do wybuchu II wojny światowej zatytułowana *Po tej i tamtej stronie Niemna. Stosunki polsko-litewskie 1883-1939* (Warszawa 1985).

Warto podkreślić, że pierwsze, niewątpliwie pionierskie opracowania Profesora dotyczące Litwy okresu międzywojennego, a więc państwa niepodległego i suwerennego, ukazywały się, gdy oba kraje tkwiły jeszcze w obszarze hegemonii sowieckiej, o niepodległości zaś Litwy w latach międzywojennych za wschodnią granicą niemal nie wspomniano. Mimo że po stronie polskiej podlegały one cenzurze, to dla Litwinów, nieporównanie bardziej zniewolonych, były głosem przynoszącym dozę prawdy o utraconym, wolnym państwie.

Do niektórych tematów Profesor powrócił po latach, już bez ograniczeń cenzuralnych, starając się pogłębić je i poszerzyć źródłowo. Znalazła się wśród nich wydana i zaopatrzona przez Niego wstępem książka *Likwidacja Uniwersytetu Stefana Batorego przez władze litewskie w grudniu 1939 r. Dokumenty i materiały* (Warszawa 1991), odnosząca się do jednej z najbardziej bolesnych kart we wzajemnych stosunkach Polski i Litwy. Kolejnymi pracami były: *Polska-Litwa. Ostatnie sto lat* (Warszawa 1991), *Litwa* (Warszawa 2001) oraz *Stosunki polsko-litewskie 1921-1939* (Warszawa 1997), która to – w zamyśle autora – zamykała opis ciągu wydarzeń pomiędzy oboma krajami od końca XIX wieku aż do roku 1940.

Obszarami badań sąsiadującymi z problematyką polsko-litewską były stosunki Polski z Łotwą i Estonią. Ukazało się na ten temat wiele Jego rozpraw i artykułów oraz dwie pozycje książkowe: popularnonaukowa *Łotwa nasz sąsiad. Stosunki polsko-łotewskie w latach 1918-1939* (Warszawa 1990) oraz gruntowna monografia *Stosunki polsko-estońskie 1918-1939* (Gdańsk 1992). Wielostronne badania Profesora nad dziejami państw bałtyckich w okresie międzywojennym zaowocowały szeregiem publikacji o charakterze naukowym i popularnonaukowym. Najwybitniejszym dziełem była nowatorska monografia *Kraje bałtyckie w drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury 1918-1934* (Wrocław 1972). Po latach, na jej podstawie, opublikował on studium *Państwa bałtyckie 1918-1940 w ujęciu porównawczym* zamieszczone w rosyjskiej

pracy zbiorowej *Strony Bałtii i Rossija. Obszczestwa i gosudarstwa* (Moskwa 2002). Dramatycznemu końcowi okresu niepodległości tych krajów poświęcił pracę *Tragedia państw bałtyckich 1939-1941* (Warszawa 1990), która odbiła się szerokim echem na Litwie i Łotwie. Podsumowaniem dotychczasowych badań Profesora jest zbiór szkiców (drukowanych i nowych) zatytułowany *Kraje bałtyckie w latach przełomu 1934-1944* (przy współudziale B. Makauskasa, Warszawa 2005). Do „bałtyckiego” cyklu należy też dodać pracę *Kłajpeda kontra Mamel. Problem Kłajpedy w latach 1918-1939-1945* (Warszawa 2007).

Następny blok tematyczny w dorobku Profesora stanowią nowatorskie prace nad okresem kształtowania się niepodległego państwa polskiego. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują książki: *Między wojną a pokojem. Niemieckie zamysły wojenne na wschodzie w obliczu traktatu wersalskiego. Marzec-kwiecień 1919 roku* (Warszawa 1976), *Zerwane pęta. Usunięcie okupantów z ziem polskich w listopadzie 1918 roku* (Warszawa 1986) oraz będąca rozwinięciem tejże praca *Jak Feniks z popiołów. Oswobodzenie ziem polskich spod okupacji w listopadzie 1918* (Łowicz 1998).

Gromadzona latami szczegółowych studiów rozległa erudycja Profesora obejmująca szeroki widnokrąg dziejów polskiej polityki zagranicznej i dyplomacji mogła w pełni przemówić dopiero w wolnej Polsce. Ukazało się wówczas wiele znakomitych monografii, m.in.: *Polska w Europie i świecie. Szkice z dziejów polityki zagranicznej i położenia międzynarodowego II Rzeczypospolitej* (Warszawa 1990), *Dyplomacja Drugiej Rzeczypospolitej* (Warszawa 1992) oraz jej znacznie rozszerzona, druga wersja zatytułowana *Dyplomacja polska 1918-1939* (Warszawa 2001), wreszcie fundamentalna zbiorowa *Historia dyplomacji polskiej*, t. IV (Warszawa 1994), której redaktorem naukowym oraz jednym z autorów był nasz dostojny Jubilat.

Warto w tym miejscu wymienić jeszcze jedną pracę Profesora, odległą od głównych nurtów Jego piarstwa historycznego. Jest nią popularnonaukowa pozycja *Żołnierze minionych lat* (Warszawa 1978) będąca zbiorem szkiców o ludziach zasłużonych w dziejach oręża polskiego, począwszy od średniowiecznego rycerza i dowódcy spod Grunwaldu Zyndrama z Maszkowic.

Staraliśmy się w tym miejscu przybliżyć imponujący dorobek naukowy Profesora Piotra Łossowskiego, przytaczając garść najważniejszych (choć nie wszystkich) tytułów Jego rozpraw. Z pewnością zasługuje on już dziś na osobne studium. Trudno też nie podziwiać i nie podkreślać po raz kolejny Jego erudycji, umiejętności wnikliwej interpretacji źródeł, obiektywnego przedstawiania faktów, przejrzystej konstrukcji prac, jasności wykładu i dbałości o piękno języka.

Dorobek naukowy Piotra Łossowskiego to nie tylko monografie. To także liczne wstępy, opracowania edytorskie i redakcyjne, np. *Dzienniki Eugeniusza Romera* (t. 1-2, Warszawa 1995), recenzje prac doktorskich i habilitacyjnych, inicjowane i organizowane liczne konferencje naukowe, ekspertyzy i wywiady na tematy fachowe.

Koncentracja Profesora na pracy ściśle naukowej i towarzysząca jej ogromna dyscyplina wewnętrzna, imponująca, znana i podziwiana w środowisku umiejętność pożytecznego wykorzystywania czasu nie przeszkadzały w otwartym stosunku do

ludzi. Piotr Łossowski prowadził i otaczał opieką naukową wiele prac doktorskich, m.in. Aleksandra Achmatowicza, Broniusa Makauskasa, Alego Miśkiewicza, Jerzego Turonka, Elżbiety Szczepaniak i Krzysztofa Buchowskiego. Znajdował też dość czasu, aby udzielać potrzebującym niezliczonych porad i wskazówek, aby zabierać głos – co czyni po dziś – w mowie i piśmie jako ekspert i znawca w sprawach, które uznaje za ważne społecznie.

Pisząc o Profesorze Piotrze Łossowskim, nie możemy poprzestać na Jego sylwetce jako uczonego. Warto odwołać się do pamięci bliższego otoczenia, aby przypomnieć wyjątkową osobowość dla wielu z nas Kolegi i Przyjaciela. Wtedy ponownie przywołamy Jego otwartość i gotowość pomocy ludziom bez względu na ich przekonania, opcje polityczne, status społeczny czy cenzus wykształcenia oraz życzliwość, z jaką zwykł podchodzić do każdego, kurtuazję w obejściu, kulturę i spokój w dyskusji, wyrozumiałość wobec słabości ludzkiej, rzadką doprawdy umiejętność dostrzegania cech pozytywnych i wartości w najskromniejszych niechby i niedoskonałych czynach i dokonaniach bliźnich.

Takim właśnie był Profesor jako wieloletni kierownik Zakładu Dziejów Europy XIX i XX wieku IH PAN. Takim był, gdy tworzył i kształtował atmosferę zespołu, atmosferę koleżeństwa, wzajemnej życzliwości i zaufania, swobodnej wymiany myśli. Takim był, gdy inspirował poważne prace badawcze, organizował z rozmachem pomyślane konferencje, zawsze ze spokojną konsekwencją dążąc do prawdy. I dlatego daje się sprowadzić Jego osobowość i zamknąć w jednej formule: *anima naturaliter christiana*.

Kiedy więc w jubileuszowym dla Profesora 2010 roku ukazała się jeszcze jedna Jego odkrywczą pozycją książkową *Ultimatum polskie do Litwy 17 marca 1938 roku. Studium z dziejów dyplomacji* (Warszawa 2010), pragniemy gorąco życzyć dostojnemu Jubilatowi dalszych długich lat zdrowia i nieustrudzonej energii twórczej dla dobra polskiej historiografii i nas wszystkich.

Czcigodny Profesorze, drogi nasz Przyjacielu: Ad multos annos!

Henryk Bułhak